

**QABİL ƏLİYEV**

**CƏZAÇƏKMƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ CƏZA  
ÇƏKƏN MƏHKUMLAR ARASINDA  
NARKOMANİYANIN PROFİLAKTİKASININ  
TƏŞKİLATI VƏ METODİKİ ASPEKTLƏRİ**

**(METODİK VƏSAIT)**

**BAKİ – 2008**



AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ  
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL  
PROBLEMLƏRİ İNSTİTUTU  
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ƏDLİYYƏ  
NAZİRLİYİ  
PENİTENSİAR XİDMƏTİN TƏLİM MƏRKƏZİ

CƏZAÇƏKMƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ CƏZA ÇƏKƏN  
MƏHKUMLAR ARASINDA NARKOMANİYANIN  
PROFİLAKTİKASININ TƏŞKİLATI VƏ METODİKİ  
ASPEKTLƏRİ

(M E T O D İ K V Ə S A İ T)

Azərbaycan Respublikası  
Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik  
Şurasının “Dövlət və Hüquq”  
bölməsinin 21.07.2008-ci il  
tarixli iclasının qərarı ilə  
(protokol № 22) təsdiq  
edilmişdir

BAKI – 2008

*Elmi məsləhətçi:* hüquq elmləri doktoru, professor  
**Firudin Səməndərov**

*Rəyçilər:* hüquq elmləri doktoru, professor  
**Məhəmməd İmanlı**

hüquq elmləri doktoru  
**Kamil Səlimov**

psixologiya elmləri doktoru,  
professor, AMEA-nın müxbir üzvü  
**Bəxtiyar Əliyev**

*redaktor:* fəlsəfə elmləri namizədi  
**Elçin Hüseynov**

**Müəllif:** hüquq elmləri namizədi Qabil Həməzə oğlu Əliyev. «EL»  
Nəşriyyatı və Poliqrafiya Şirkəti, Bakı, 2008, səh. 40

Metodik vəsaitdə narkomaniyanın sosial-hüquqi, tibbi-psixoloji və siyasi-iqtisadi problem olması, Azərbaycan Respublikasının cəzaçəkmə müəssisələrində cəzaların icrasının və islahın effektivliyinin artırılması məqsədilə narkoman məhkumlar üçün xüsusi ixtisaslaşdırılmış müalicə-reabilitasiya müəssisəsinin yaradılmasının təşkilati, tərbiyəvi-profilaktik tədbirləri və metodiki aspektləri müəyyənləşdirilmişdir.

Metodik vəsait narkomanların müalicə-reabilitasiyası sahəsində işləyən mütəxəssislər, cəzaçəkmə müəssisələrinin əməkdaşları, narkomaniya və narkotizmlə mübarizə probleminin elmi və praktiki araşdırılması ilə məşğul olan alimlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

«EL» Nəşriyyatı və Poliqrafiya Şirkəti

Narkomaniya<sup>1</sup> və narkotizm<sup>2</sup> bütün bəşəriyyət üçün çox ciddi sosial-hüquqi, tibbi-psixoloji və siyasi-iqtisadi bir problem olmaqla təhlükəli neqativ fenomendir. Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin sonlarında, daha dəqiqi, 1997-ci ildə Bakı şəhərində təşkil olunmuş BMT-nin Yaxın və Orta Şərqdə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə nəzarət və bununla bağlı problemlər üzrə Yardımçı Komissiyasının 32-ci sessiyasında söylədiyi nitqində Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tamamilə düzgün olaraq göstərmişdir ki, «narkotiklərə nəzarət, narkomaniya və narkobiznes ilə mübarizə əsrimizin son illərində dünyada ümumbəşəri bir problem olmuşdur. Bu mübarizə hər bir ölkənin, xalqın, millətin fiziki və şüuri sağlamlığı uğrunda aparılan mübarizədir».

Bu gün getdikcə daha neqativ və təhlükəli meyillər almaqda olan narkotizm, narkotik istehlakçılarının sayının artmasında, yeniyetmə və gənclərin cinayətkar fəaliyyətə cəlb olunması prosesinin intensivləşməsində, onlar tərəfindən törədilən

---

<sup>1</sup> «Narko sözü qədim yunan dilində «narke» - yuxuqətirici, məstedici, bihuşedici, uyuşdurucu mənasını verir. «Narko» sözü isə kimyəvi maddələrin, yaxud fiziki amillərin köməyi ilə yaradılan süni, dərin yuxuya deyilir. Bəzi müəlliflərin fikrincə, «narkozis», «narke» sözləri digər yunan sözləri olan «nekros» - «ölmüş, meyid», «nekropol» - «qəbiristanlıq» sözləri ilə qohumluq təşkil edir. «Narkotik» sözü qədim yunan dilində «narkotikos» yəni bihuşedici, məstedici, uyuşdurucu mənasını verir. «Narko» sözü isə çox vaxt bir yerdə işlədilən «maniya» sözü isə, qədim yunan dilində meyillilik, hərislik, aludəçilik mənasını verir». Bax: Zahidov B.S. Azərbaycanca narkotizmlə və narkobizneslə mübarizənin aktual problemləri. Bakı, 2007, s.15-16.

<sup>2</sup> E.H.Həsənov narkotizm anlayışına belə tərif verir: «Narkotizm – sosial, hüquqi, kriminoloji, iqtisadi və ekoloji aspektləri əhatə edən, narkomaniya xəstəliyinə tutulma və narkotik vasitələrlə, psixotrop maddələrlə və prekursorlarla bağlı, sonradan narkotik almaq məqsədilə vəsait əldə etmək üçün və ya narkotik sərxoşluq vəziyyətində törədilmiş hüquqa zidd əməllər məcmusunda ifadə olunan neqativ sosial hadisədir». Bax: Həsənov E.H. Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun öyrənilməsi üzrə metodik vəsait. Bakı, 2000, s.49.

cinayətlərin sayının və ictimai təhlükəliliyin artmasında ifadə olunur. Narkomanlıq<sup>3</sup> ilə cinayətkarlıq, xüsusən də tamah və tamah-zorakı cinayətkarlıq arasında birbaşa asılılığın mövcud olduğunu bir çox ekspertlər qeyd edirlər.

Narkomanlar tərəfindən törədilən oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq kimi cinayətkar əməllər, narkotiklərin və ya narkotiklər üçün vəsaitin əldə olunmasına istiqamətlənən kriminal biznes kimi baxıla bilər. 2004-cü ildə respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərində keçirilən «Böyük İpək yolu dövlətlərində narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə» problemlərinə həsr olunmuş beynəlxalq konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev qeyd etmişdir: «Coğrafi mövqeyindən, mədəni və tarixi əlaqələrindən asılı olmayaraq, elə bir ölkə yoxdur ki, dövrümüzün qlobal problemlərindən biri olan narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə qarşılaşmasın. Məlumdur ki, narkomaniya və narkobiznes insan cəmiyyətinin mənəvi və əxlaqi dəyərlərinə böyük zərbə vuran, sosial-iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərən, insanların həyat və sağlamlığına ciddi təhlükə yaradan, cinayətkarlığın artmasına səbəb olan amildir».

Beləliklə, bəşəriyyətin ən böyük bəlalarından olan narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlıq bu gün dünyamızı narahat edən mürəkkəb problemlərdən biridir. Bu təhlükəli təzahür insan cəmiyyətinin mənəvi və əxlaqi dəyərlərinə böyük zərbə vuran, sosial-iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərən, insanların həyat və sağlamlığına ciddi təhlükə yaradan, cinayətkarlığın artmasına səbəb olan amildir. Məhz buna görə də, dünyanın bir çox demokratik, hüquqi dövlətləri narkotiklərin

---

<sup>3</sup>«Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında» 17 sentyabr 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, «narkomanlıq – xroniki intoksikasiya doğuran, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin süi-istifadəsi nəticəsində yaranmış, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən psixi və (və ya) fiziki asılılıqla ifadə olunan xəstəlik vəziyyətidir».

qanunsuz dövriyyəsi ilə səmərəli mübarizə üsullarını və narkomanlığın müalicə metodlarını təkmilləşdirmək və yenilərini kəşf etməkdə səylərini artırırlar. Azərbaycan da bu baxımdan istisna təşkil etmir.

Ölkəmizdə narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlıqla mübarizə sahəsində dövlət siyasətinin strateji istiqamətləri müəyyən olunmuş, bir sıra təşkilati və hüquqi tədbirlər görülmüşdür. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1996-cı il 26 avqust tarixli Fərmanı ilə narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədi ilə Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. 1996-2007-ci illərdə Azərbaycan-da Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi bazanı təkmilləşdirilmiş, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində kompleks və sistemli xarakter daşıyan işlər həyata keçirilmişdir. Bu illər ərzində ölkəmizdə «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında», «Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunları qəbul edilmiş, ölkəmiz narkotik vasitələr və psixotrop maddələrə nəzarət sahəsində BMT-nin Konvensiyalarına qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 15 iyul tarixli Fərmanı ilə 2000-2006-cı illər üçün «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram» təsdiq edilmiş və həyata keçirilmişdir. 2007-2012-ci illər üçün nəzərdə tutulan ikinci Proqramın əsas məqsədi ölkədə narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın

---

yayılması ilə mübarizənin gücləndirilməsi, antinarkotik təbliğat, maarifləndirmə yolu ilə narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin və narkomanlığın yayılmasının qarşısının alınması, narkomanlığa düşər olmuş şəxslərin müalicə edilməklə sağlam həyata qaytarılması, müalicə-bərpa sahəsindəki fəaliyyətin daha da təkmilləşdirilməsi, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, cəza tədbirlərinin səmərəliliyinin öyrənilməsi üçün elmi və praktik araşdırmaların aparılması, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında ümumbəşəri dəyərlər və əsrlər boyu xalqımızın əldə edərək qoruyub saxladığı milli dəyərlər əsasında humanist, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində geniş hüquqi islahatlar həyata keçirilmiş və bu islahatlar ardıcıl olaraq uğurla davam etdirilir. Əlbəttə bu mühüm və çətin iş bir çox məsələlərin həllini tələb edir. İnsan münasibətləri fonunda və bilavasitə onun təsiri altında baş verən dəyişikliklər fəaliyyət və davranışın, onu tənzim edən mexanizmlərin sosial və psixoloji öyrənilməsini zəruri edir. Bu baxımdan narkomanın şəxsiyyəti və onu xarakterizə edən sosial və psixoloji xüsusiyyətlərin öyrənilməsi aktual və elmi-təcrübi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri hesab edilməlidir.

Yeni iqtisadi və sosial münasibətlər sisteminin formalaşdığı dövrdə şəxsiyyətin davranışını tənzimləyən sosial norma və dəyərlər, hüquqi normalar dəyişir. Bu isə bütövlükdə insanın həyat tərzinə, onun şəxsiyyətinin təşəkkülünə ciddi təsir göstərir. Bu prosesin sosial-psixoloji cəhətdən araşdırılması hüquqazidd davranışın, cinayətkarın şəxsiyyətinin, cinayətkar davranışın mahiyyətini və mexanizmini açmağa imkan verir. Nəticədə, bir tərəfdən, tərbiyə prosesini düzgün təşkil etmək, digər tərəfdən isə narkotiklərlə bağlı cinayətkarlığın qarşısını almaq və profilaktik tədbirlər hazırlamaq mümkündür.

Cəmiyyətimizin demokratikləşməsi şəraitində şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafının, müasir reallıqlara uyğun şəxsiyyətin

formalaşmasının optimal yolları axtarılır. Bu baxımdan narkomanların<sup>4</sup> müalicə və islahı probleminə filosofların, kriminoloqların, pedoqoqların, həkimlərin, psixoloqların və hüquqşünasların böyük diqqət və maraq göstərmələri başa düşüləndir. Hesab edirik ki, bu «əbədi» problemin məhsuldar həll edilməsi üçün əvvəllər qazanılmış biliklər kifayət etmir. Bu dayanaqlı stereotip vərdişinin müəyyən edilməsinin, geniş təkmil metodologiyasını, yeni düşüncəni və yeni yanaşmanı tələb edir. Tərbiyə fəlsəfəsinin müxtəlif istiqamət nümayəndələri arasındakı fikir və təkliflər mübadiləsi prosesində yeni metodologiyaların yaranması və tətbiqi effektiv nəticələrin əldə olunması üçün vacibdir. Bu əsas məqamları üzə çıxartmağa imkan verir ki, bunların da məcmusu ümumi işə xeyir gətirir.

Qeyd etməliyik ki, hər bir şəxs özünün yaşaması və inkişaf etməsi üçün tələbat kimi təzahür edən ehtiyacları təmin etməlidir. «Tələbatlar insanın konkret həyat şəraitində aktivliyini şərtləndirir. İnsan öz tələbatlarını təmin etməlidir. Əgər belə bir imkan yoxdursa, o, müvafiq tələbatı yaxın tələbatla əvəz etməli, hətta lazım gəldikdə onu boğmalıdır. Özünün bu xüsusiyyətlərinə görə tələbatlar konkret istiqamətə malik olur: insanı onları təmin etmək

---

<sup>4</sup> Azərbaycan Respublikasının «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində qeyd olunur: Narkoman – narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin süi-istifadəsi nəticəsində narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən psixi və fiziki asılılıq vəziyyətinə düşən, barəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada narkoloji-tibb müəssisəsi tərəfindən «narkoman» diaqnozu təyin edilmiş şəxsdir.

Eyni zamanda B.S.Zahidov düzgün olaraq göstərir ki, «əlbəttə bu, «narkoman»ın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş anlayışı olsa da, təcrübədə bir çox hallarda ayrı-ayrı şəxslərin «narkoman» adlandırılması üçün tibb müəssisələrinin bu diaqnozu təsdiq etməsinə dair rəsmi sənəd tələb edilmir və alınmır». Bax: Zahidov B.S. Azərbaycanca narkotizmlə və narkobizneslə mübarizənin aktual problemləri. Bakı, 2007, s.16.

üçün müvafiq üsul və vasitələr axtarmağa təhrik edir»<sup>5</sup>.

Əgər insanın narkotik vasitələrə olan meyli onun psixikasının xüsusiyyətləri ilə əlaqədardırsa, deməli davranışın əsas səbəbi və hərəkətverici qüvvəsini onun ehtiyacları təşkil edir. İnsan ehtiyaclarının ən mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, insan orqanizminin normal funksiya göstərməsi üçün onun ehtiyacları ödənilməlidir. Bioloji və ya mənəvi ehtiyaclar üçün müddət ödənilməmiş qala bilməz, belə ki, bu insan sağlamlığı və psixikası üçün çox acınacaqlı nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Narkotiklərə olan dəf edilməsi mümkün olmayan tələbat (bura özünəməxsus narkotik abstinensiya<sup>6</sup> dövrünü də aid etmək olar) yarandıqda, cinayətlərin motivi (xüsusi halda, zorakı), bir qayda olaraq narkomanların kobud və zorakı hərəkətlərə, «əlverişli» şəraitin fəal axtarışına daxilən hazır olması ilə bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, narkomaniya müxtəlif psixiki patologiyalarla sıx surətdə bağlıdır. Narkomanların əksəriyyəti üçün əsəb-psixiki pozulmalar xarakterikdir.

Cinayətkarın şəxsiyyətini araşdırmaq üçün onun tipologiyasını vermək zəruridir. Xüsusi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, cinayətkar şəxsiyyətin tipologiyası verilərəkən ya bioloji, ya da sosial amillərə üstünlük verilir. Hazırda narkomaniyanın inkişafında istər sosial, istərsə də bioloji amillərin təsiri heç bir şübhə doğurmur. Lakin bu amillərin təsiri o qədər qarşılıqlı surətdə bağlı və əlaqəlidir ki, hansıların mühüm, həlledici rol oynadığını müəyyən etmək heç də asan məsələ deyildir.

---

<sup>5</sup> Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, 2002, 620s.

<sup>6</sup> «Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında» 17 sentyabr 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.9.-cu maddəsində göstərilir ki, «abstinent sindromu – insan psixikasına təsir göstərən maddələrin istehlakının qəflətən dayandırılması və ya onların antaqonistlərinin təsiri nəticəsində yaranmış, psixi, somato-veqetativ və nevroloji pozuntularla səciyyələndirilən, klinik təzahürləri və gedişatı həmin maddələrin xarakterindən və istehlakın davamlılığından asılı olan vəziyyətdir».

F.Y.Səməndərov, cinayətkarın şəxsiyyəti ilə bağlı problemlərin kriminologiya elminin predmetinin tərkib hissəsi olduğunu qeyd edərək, cinayətkarın şəxsiyyəti problemi ilə bağlı öyrənilməsi nəzəri-praktiki əhəmiyyət kəsb edən məsələlər dairəsinə «şəxsiyyətdə sosial və bioloji amillərin nisbətini» də daxil edir<sup>7</sup>.

İ.V.Strelçuka görə narkomaniya çoxməchullu tənliyində ekzogen, psixogen və endogen məchulların (dəyişənlərin) mürəkkəb birləşməsi və əlaqəsi vardır. «Biz narkomaniyanın konstitusion proqnozunu verə bilməsək də, eyni zamanda narkomanlar və narkoman olmayanlar kimi antropoloji tiplərin olduğunu söyləyə bilərik». Daha sonra o qeyd edir ki, «narkomanları müalicə edərkən aşkar etdik ki, narkotiklərə həddən artıq aludə olanlardan 84,1%-də müxtəlif psixiki kənarlaşmalar var idi: psixopatiya və sosiopatiya şəklində şəxsiyyət dəyişiklikləri olan 55% kişilərdə ensefalopatiya və xarakteropatiya (12,6%), nevroza oxşar vəziyyətlər (7,3%), endogen psixozlar (2,6%) mövcuddur»<sup>8</sup>.

A.İ.Kondratenko da qeyd edirdi ki, «tərəfimdən müayinəsi aparılan narkomanlardan 28,4%-də bu və ya digər psixopatoloji təzahürlər qeydə alınmışdır»<sup>9</sup>.

İ.V.Strelçuk və digərləri göstərirlər ki, apardıqları tədqiqatlar nəticəsində narkomanların xeyli hissəsində narkotiklərə aludəçiliyə qədər şəxsiyyət patologiyasının əlamətləri aşkar edilmişdir.

Bir sıra alimlər isə insanın şüurunun formalaşmasına həlledici təsiri onun sosial-psixoloji özünəməxsusluğunun

---

<sup>7</sup> Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Ümumi hissə. Bakı, 2003, 162s.

<sup>8</sup> Стрельчук И.В. Клиника и лечения наркоманией. М., 1956, 346с.

<sup>9</sup> Бориневич В.В. Наркомании. М., 1963, 275с.

müəyyən etdiyini israr edirlər. Bu zaman insan şəxsiyyətinin tamlığı baxımından bu neqativ təzahürün yayılmasında bioloji və psixoloji amillərin də böyük rolu qeyd edilir.

Qeyd etməliyik ki, XX əsrin əvvəllərində müxtəlif bioloji və biopsixoloji nəzəriyyələr yenidən yaranmağa və inkişaf etməyə başladı (E.Kreçmer, U.Şeldon və b.). Bu dövrdə cinayətkarlığa konstitusional, nəsillilik və irqi meyillik nəzəriyyələri geniş yayılmağa başladı. Bu nəzəriyyələr o əsasdan çıxış edirdi ki, şəxsiyyətin xüsusi psixofiziki strukturu nəticəsində cinayətlərin törədilməsinə meyilli olan adamlar mövcuddur. Bu nəzəriyyələr, cinayətlərin törədilməsinə xarici sosial amillərin təsirini inkar etməsələr də, eyni zamanda belə hesab edirdilər ki, öz psixofiziki strukturuna görə, cinayətləri törətməyə meyilli olan fərdlər vardır və məhz bu tip şəxslər bir sıra sosial amillərin təsiri altında ən müxtəlif xarakterli cinayətlər törədirlər. Bu nəzəriyyələrdən hazırda ABS, İngiltərə və başqa ölkələrdə istifadə olunur.

Hesab edirik ki, bu nəzəriyyələr narkomanların müalicəsi və reabilitasiyası prosesində çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

ÜST-nin məruzəsində narkomaniyanın səbəbləri haqqında deyilir ki: «Narkomaniyanın əsas etioloji hipotezaları, onu: narkomanın xarakterinin xüsusiyyətləri ilə, bu şəxsdə psixiki və ya fiziki pozuntular ilə və ya sosial-mədəni təsir və ya sosial fəlakət və iztirablar ilə əlaqəlidir»<sup>10</sup>.

Kriminologiyada ümumqəbul olunmuş belə bir müddəə vardır ki, hər bir ayrıca götürülmüş şəxsiyyətin davranışı üç səviyyəli hadisələrlə determinə olunur: ictimai mühitlə - şəxsiyyətin sosial determinasiyasının ümumi səviyyəsi; bilavasitə sosial əhatə (mikromühit); şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən spesifik səbəblə və insanın daxili aləmi ilə.

---

<sup>10</sup> Доклад ВОЗ «Молодеж и наркотики». Женева, 1974, №516, с.50-51.

Narkomaniya probleminin təkcə onu şərtləndirən əsas səbəblər və amillər kompleksinin müəyyənləşdirilməsi baxımından deyil, həm də bu səbəblərin təsir göstərdiyi şərait və hallar baxımından da vacibdir<sup>11</sup>.

Hesab edirik ki; narkotiklərin potensial istehlakçılarına dolayı təsir metodlarına üstünlük verilməli, sosial-mədəni stereotiplərin tədricən dəyişməsinə nail olunmalı; millətin psixi sağlamlığının qorunması və psixi-sosial stresslərin profilaktikasına yönəlmiş tədbirlər mühüm yer tutmalı; əhali arasında «risk qrupu»nun müəyyən edilməsinə istiqamətlənmiş lazımi tədqiqat və analiz aparılmalı, bu bərədə təklif və tövsiyələr hazırlanaraq müvafiq idarələrə verilməli; tibbi-hüquqi cəhətdən əsaslandırmanın verilməsi və narkotiklərin qeyri-qanuni istehlakçılarının erkən üzə çıxarılması üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirilməli; yüksək «risk qrupu» ilə profilaktik işin aparılması üçün müəllimlər, tibb, sosial və hüquq-mühafizə xidmətlərinin əməkdaşları arasında mütəxəssislərin hazırlanmasının təşkili və maddi maraq nəzərə alınmaqla bu fəaliyyətə onların cəlb olunmasının adekvat təşkilatı formalarını işləyib hazırlamalı; istər respublika, istərsə də regional miqyasda kütləvi informasiya vasitələri üçün narkoloji təbliğat xarakterli proqramların tərtibi məqsədilə elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələr hazırlanmalı, antinarkotik təbliğat məsələləri üzrə kütləvi informasiya vasitələri ilə əməkdaşlığın strategiyası formalaşdırılmalı və uyğun proqramların, çıxışların effektivliyinin mütəmadi olaraq analizi təşkil edilməlidir.

Ölkəmizdə əhali arasında psixoprofilaktik işə maliyyə və inzibati yardım üzrə tədbirlər regional və respublika səviyyəsində işlənilib hazırlanmalı və mərhələlərlə həyata keçirilməlidir. Sağlam həyat tərzi təbliğ edən qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət tərəfindən ən müxtəlif xarakterli kömək göstərilməlidir.

---

<sup>11</sup> Əliyev Q.H. Narkomaniya və narkotizmlə mübarizə problemləri. Bakı, 1999, 122s.

Son illər ölkəmizdə gedən sürətli iqtisadi inkişaf və uğurlu islahatlar narkomaniya xəstəliyinə düçar olanlara tibbi köməyin təşkili prinsiplərinə yenidən baxılmasına imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, narkomanlığın qarşısının alınması probleminin tez bir zamanda həllinin böyük əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq respublikamızda son zamanlara qədər narkoloji xidmət köhnəlmiş yanaşma tərzləri ilə işləməkdə davam edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinə məhkumların tibbi-sanitariya təminatı məsələlərini tənzimləyən xüsusi maddə daxil edilmişdir. CİM-nin 93.2-ci maddəsində göstərilir: «Cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumlara tibbi xidmət göstərmək üçün tibb-sanitariya hissələri, həmçinin yoluxucu xəstələrin, alkoqolizm və narkomaniyaya düçar olanların, insan immun çatışmazlığı virusu (NİV) ilə yoluxmuş xəstələrin ambulator müalicəsi və saxlanması üçün müalicə müəssisələri təşkil edilir. Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən narkoloji xəstələrin narkoloji yardım almaq hüququnun hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən və abstinent sindromu vəziyyətində olan narkoloji xəstələr digər xəstələrdən ayrı saxlanılır».

Hesab edirik ki, narkoloji tibb müəssisələrinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, maddi-texniki bazasının və kadr təminatının yaxşılaşdırılması zəruridir.

Ona görə də cəzaçəkmə müəssisələrində narkoloji xidmətin təşkilinə yenidən baxılmalı və narkoman-məhkumların müalicəsi və reabilitasiyası üçün xüsusi ixtisaslaşdırılmış (narkoloji xidmət) cəzaçəkmə müəssisəsinin yaradılması vacibdir.

Bu baxımdan, 17 sentyabr 2001-ci il tarixdə narkoloji xəstəliklərin və onların doğurduğu mənfi tibbi və sosial nəticələrin, habelə bu xəstəliklərə düçar olmuş və onların ətrafında olan şəxslərə ziyanın vurulması hallarının qarşısını almaq məqsədilə narkoloji xidmət və nəzarət sahəsində həyata keçirilən tədbirləri

müəyyən edən və tənzimləyən «Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulu müsbət qiymətləndirilməlidir.

«Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında» Qanunun 4-cü maddəsində narkoloji xidmət və nəzarət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri olaraq aşağıdakılar göstərilir:

- narkoloji xidmətin və nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı narkoloji xəstələrin narkoloji xəstəliklə əlaqədar təqib edilməsinin istisna edilməsi;

- narkoloji xəstəliklərin yayılmasının, onların doğurduğu mənfi tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması;

- insan psixikasına təsir göstərən maddələrin istifadə edilməsinin zərərli nəticələri barədə əhalinin məlumatlandırılması;

- narkoloji xəstəliklərin vaxtında aşkar və müalicə edilməsi yolu ilə onların qarşısının alınması;

- narkoloji xəstələrin maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq onların narkoloji yardım almaq hüququnun təmin edilməsi;

- narkoloji xəstələr və insan psixikasına təsir göstərən maddələrdən sui-istifadə edən şəxslər tərəfindən hüquq pozuntularının törədilməsi hallarının qarşısının alınması və profilaktikası;

- narkoloji xəstələrin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının təmin edilməsi;

- insan psixikasına təsir göstərən maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə;

- narkoloji xidmətin və nəzarətin məqsədlərinin təmin edilməsi üçün dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin uzlaşdırılması.

Azərbaycanda «2007-2012-ci illəri əhatə edən dövrdə narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə dövlət Proqramı» çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlər sırasında narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən sui-istifadə edən şəxslərin tibbi profilaktikası, müalicəsi və

reabilitasiyası üzrə tədbirlər də qeyd edilmişdir. Bundan əlavə, Proqramın 3.5-ci bəndində 2007-2009-cu illərdə Ədliyyə Nazirliyi Penitensiar Xidmətinin nəzdində beynəlxalq standartlara uyğun ixtisaslaşdırılmış narkoloji tibb müəssisəsinin yaradılması, istintaq təcridxanalarının və cəzaçəkmə müəssisələrinin nəzdində fəaliyyət göstərən tibbi-sanitar hissələrinə həkim-narkoloq ştatların ayrılması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etməliyik ki, narkoman-məhkumlar üçün ixtisaslaşdırılmış (narkoloji xidmət) cəzaçəkmə müəssisəsində islah işi xüsusi qurulmalıdır. Narkomanıyanın profilaktikasında uğurlu nəticəni yalnız mütəmadi olaraq məhkumlara onların narkotik vasitələrdən istifadə etməsinin həm müəyyən olunmuş qaydaların kobud surətdə pozulması olduğunu, həmçinin inzibati heyət tərəfindən onların islahı və tərbiyəsi üçün görülən tədbirlərdən onların şüurlu qaydada imtina etdiklərini və belə davranışları nəticə etibarilə, onları şərti olaraq vaxtından əvvəl azadlığa buraxılması imkanlarından məhrum etdiyini və bəzi hallarda cinayət məsuliyyətinə gətirib çıxartdığını izah etməklə də əldə etmək olar.

Əlbəttə bütün bunların cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən məhkumlar arasında narkomanlığın yayılmasının qarşısının alınmasına və islah prosesinin təşkil edilməsinə birbaşa aidiyyəti var.

Hesab edirik ki, cəzaçəkmə müəssisələrində narkomanlığın yayılmasına bir sıra amillər – islahın keyfiyyəti və fəaliyyətin müasir dövrün tələbləri səviyyəsinə uyğun olmayan vasitələrlə aparılması təcrübəsinə əsaslanması; təbliğat-təşviqat tədbirlərindəki çatışmazlıqların olması; tərbiyə və əməliyyat-rejim qurumlarının əməkdaşlarının hazırlıq səviyyəsinin aşağı olması və cinayətkarların yenidən islah olunmasında ictimai təşkilatların iştirakının aşağı səviyyəsi ciddi təsir göstərir. Məhkumların islahı və yenidən tərbiyəsidəki ciddi çatışmazlıqlar öz növbəsində həm cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumlar və həmçinin

digər şəxslər arasında narkomaniya və narkotizmin yayılmasına qarşı effektiv mübarizə aparılmasına mənfi təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən istər narkotiklərlə bağlı cinayətlərə görə məhkum edilmişlərin və istərsə də narkoman məhkumlarla bağlı statistikanın geniş təhlili bu sahədə ciddi və əməli addımların atılmasını tələb edir. Belə ki, narkotiklərlə bağlı cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum edilmiş və cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumlar respublikanın cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən ümumi məhkumların 2000-ci ildə 19%-ni, 2006-cı ildə isə 28,8%-ni təşkil etmişdir. Narkoman diaqnozu ilə barələrində Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 93-cü maddəsinə əsasən məcburi müalicə təyin edilmiş və cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən narkoman-məhkumlar cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən ümumi məhkumların 2000-ci ildə 9,5%-ni, 2006-cı ildə isə 17,1%-ni təşkil etmişdir. B.S.Zahidovun düzgün qeyd etdiyi kimi, «cəzaçəkmə müəssisəsində olan cinayətkar narkoman – narkomanların ən təhlükəli tipidir. Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində məhkum olunanların xeyli hissəsi azadlıqda edə bilmədiklərini məhz həmin müəssisədə həvəslə etməyə meyl göstərirlər. Məsələn burasındadır ki, cəzaçəkmə müəssisəsinin mühiti burada cəza çəkənlər üçün başqa bir aləmi xatırladır. Məhz burada bekarçılıq üzündən, yaxud maraqlı üçün azad həyatda tütünün nə olduğunu bilməyən məhkum siqaretə qurşana, «çifir»dən, yaxud spirtli içkilərdən və ya narkotik vasitələrdən istifadə etməyə başlayır. Cəzaçəkmə müəssisəsində narkoman olmuş məhkum azadlığa çıxdıqdan sonra da cinayətkar mühitdən asılı vəziyyətdə qalır. O, narkotik vasitələr naminə öz cinayətkar himayədarlarının bütün tapşırıqlarını sözsüz yerinə yetirmək məcburiyyətində qalır və onları mütəmadi olaraq narkotik

və psixotrop maddələrlə təmin edir. Deməli, azadlığa buraxılan narkoman yenə də sanki məhbus olaraq qalmaqda davam edir».<sup>12</sup>

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikası üzrə narkoloji tibb müəssisələrində rəsmi qeydiyyatda olan ümumi narkomanların 13,9%-ni cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən narkoman-məhkumlar təşkil etmişdir. Bununla yanaşı narkotiklərlə bağlı cinayətlərin resedivi problemi də böyük maraq doğurur. Belə ki, ölkənin «ciddi rejimli» cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən ümumi məhkumlar arasında təkcə 2000-ci ildə narkotiklərlə bağlı cinayətlərə görə məhkum edilmişlərin xüsusi çəkisi 28,1%, narkoman məhkumların xüsusi çəkisi isə 18,7% olmuşdur. Yuxarıda qeyd olunan statistik rəqəmləri analiz etsək görərik ki, göstəricilərdə gənc nəslin (18-35 yaş) xüsusi çəkisi üstünlük təşkil edir ki, bu da problemin ciddiliyinə dəlalət edir. Belə ki, ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən narkotiklərlə bağlı cinayətlərə görə məhkum edilmişlərin 2000-ci ildə 59%-ni, 2002-ci ildə isə 60,9%-ni; narkoman-məhkumların 2000-ci ildə 68,7%-ni, 2002-ci ildə isə 72,6%-ni 18-35 yaşlarda olanlar təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, «məhkumluq narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayət törətmiş cinayətkarların şəxsiyyətini xarakterizə edən əlamətlərdən biridir.... Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən yeniyetmə və gənclər əksər hallarda nəinki narkomanlıqdan əl çəkmir, əksinə, özünün öldürücü vərdişi ilə cinayətkar təcrübə və «peşə ustalığı» toplayırlar. Cəzaçəkmə yerlərindən azadlığa buraxılan yetkinlik yaşına çatmayanların əksəriyyəti cəmiyyət əleyhinə baxışlar əldə edirlər»<sup>13</sup>.

---

<sup>12</sup>Zahidov B.S. Azərbaycanda narkotizmlə və narkobizneslə mübarizənin aktual problemləri. Bakı, 2007, s.313.

<sup>13</sup> Zahidov B.S. Azərbaycanda narkotizmlə və narkobizneslə mübarizənin aktual problemləri. Bakı, 2007, s.289-290.

Bundan əlavə, narkotiklərlə bağlı cinayətlərə görə 2006-cı ildə cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumların 28,4 %-ni təkrar cinayət törətmişlər təşkil etmişdir.

Bununla yanaşı, cəzaçəkmə müəssisələrində narkotiklərlə bağlı qeydə alınmış cinayətlərin sayı 2000-ci ildə törədilmiş ümumi cinayətlərin 14,6 %-ni, 2006-cı ildə isə 63,6 %-ni təşkil etmişdir (2000-ci illə müqayisədə narkotiklərlə bağlı cinayətlər 2006-cı ildə 7,3 dəfə artmışdır). Aşkar olunmuş bu cinayət faktları üzrə 2000-ci illə müqayisədə 1,5 dəfə çox narkotik vasitələr götürülmüşdür.

Bu statistik məlumatlar problemin mürəkkəbliyini göstərməklə, narkoman-məhkumların müalicə və tərbiyə işinin səmərəli təşkil olunması istiqamətində ciddi tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 9 avqust tarixli 280 nömrəli Fərmanının 1.19-cu bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən 26 yanvar 2006-cı ildə «İxtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsində məcburi müalicənin Şərtləri və Qaydaları» təsdiq edilmişdir ki, bu Qaydalar da narkomanlıq xəstəliyinə düşər olmuş şəxslərin ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisələrində məcburi müalicəsinin şərtləri və qaydalarını müəyyən edir. Qaydalara görə, məcburi müalicədə olan xəstəyə aşağıdakı müalicə planı tətbiq olunur:

- ildə bir dəfə rentgen-müayinə;
- altı ayda bir dəfə ümumi və klinik laborator müayinələri;
- ildə bir dəfə instrumental müayinələr;
- yoluxucu xəstəliklərin müayinəsi (QİÇS, hepatitlər, vəba və s.);

- somatik statusun müayinəsi və hər-hansı bir xəstəlik aşkar edildikdə, onun müvafiq qaydada müalicəsini təmin etmək;

- ehtiyac olduqda, digər mütəxəssislərin müayinəsindən keçirilməsi;

- ilk iki ay ərzində xəstənin vəziyyəti haqqında gündəliklərin 3 gündən bir yazılması. Növbəti bir ay ərzində həftədə bir dəfə, qalan müalicə müddətində ayda bir dəfə yazıla bilər.

Hesab edirik ki, xüsusi ixtisaslaşdırılmış (narkoloji xidmət) cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən narkoman-məhkumlarla tərbiyəvi iş onların xəstəlik müddətini və sağalma mərhələsini nəzərə almaqla aparılmalıdır. Burada məcburi müalicə prosesi - adaptasiya, əsas və yekundan ibarət olmaqla 3 mərhələdə aparılmalıdır:

birinci (adaptasiya) mərhələ stasionarda qalma müddətini əhatə edir. Burada narkotik vasitələrdən imtina zamanı yaranan əsas nasazlıqların aradan qaldırılması və fəal qaydada terapeutik, həmçinin əmək prosesinə və cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanma şəraitinə uyğunlaşma vərdişi yaradılmalıdır. Bu prosesin davamlılığı 3-4 aya qədər olmalıdır;

ikinci (əsas) mərhələdə narkotik vasitələrdən tam təcrid olunmuş şəraitdə əmək vərdişlərinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi, eləcə də müsbət sosial-əxlaqi qaydalara riayət olunması kimi xüsusiyyətlər aşılmalıdır. Bu mərhələ 8-12 ay davam etməlidir;

üçüncü (yekun) mərhələdə tərbiyəvi vasitələrin köməyi ilə narkotik vasitələrdən imtinanın, həmçinin bu xəstəliyə və onun gətirib çıxardığı sosial nəticələrə tənqidi münasibətin möhkəm əsasları hazırlanmalıdır. Bu mərhələdə məhkumların gələcəkdə işə düzəlmə və digər sosial problemlərinin həlli perspektivlərinin real planları qurulmalıdır. Bu mərhələnin davam etmə müddəti 4-6 aydan az olmamalıdır.

Xüsusi ixtisaslaşdırılmış (narkoloji xidmət) cəzaçəkmə müəssisəsində narkomanıyanın profilaktikasını özündə ehtiva edən qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı birinci mərhələdə

tərbiyəvi işlərin aparılması üçün müəyyən çətinliklərin meydana çıxması təbiidir. Bu mərhələdə aparılan tərbiyəvi-islax işlərinin əsasını tibbi xarakterli tövsiyələr təşkil edir və tərbiyəvi işlərin adi formaları az effektivdir. Belə ki, tərbiyəvi işlərin aparılması ilk növbədə, narkomanların psixofiziki vəziyyətinin xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır. Narkomanların psixofiziki halı dedikdə, buraya təbliğat-təşviqat tədbirlərinə zəif reaksiya göstərmək, pis əhval, müxtəlif somatik, vegetativ və psixiki pozğunluqlar, həmçinin aşağı əmək qabiliyyətinə malik olma daxildir. İlk vaxtlar bu kateqoriyaya aid olan şəxslərlə münasibətdə psixoterapiya və rəşional əmək terapiyası metodlarından istifadə etmək gərəkdir. Müəssisədə narkomanların adaptasiya mərhələsində xüsusi əmək, istirahət rejimi yaratmaq, həmçinin xüsusi tərbiyə metodlarından istifadə etmək vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq, (xüsusi müəssisədə) xüsusi «bölüşdürmə dəstəsi» (qruplar) təşkil olunmalıdır. Xəstələrin bu tip dəstələrdə qalması onların əmək-müalicə prosesinin sonrakı mərhələlərində nəzərdə tutulan vərdişləri qavramaq qabiliyyətini kifayət qədər artırma bilər.

Qeyd etmək istəyirik ki, narkomanların müalicə prosesinin ikinci və üçüncü mərhələlərində cəzaçəkmə müəssisəsində ənənəvi qaydada təşəkkül tapmış tərbiyəvi-islax təsir metodları və vasitələrindən istifadə etmək olar. Lakin biz hesab edirik ki, xəstələrin bu qrupunun ikinci dərəcəli (kateqoriyalı və ya mərhələli) xüsusi dəstəyə daxil etmək, eləcə də əgər müalicə olunan məhkumların sayı imkan verirsə, onları müalicə mərhələlərinə müvafiq qaydada iki dəstəyə ayırmaq daha məqsəduyğun olardı. Müalicəyə təzəcə başlamış məhkumları isə ayrıca, digər məhkumlardan təcrid olunmuş lokal dəstədə yerləşdirmək daha yaxşı olardı.

Narkomanların birinci dərəcəli dəstədən (qəbuledici-bölüşdürücü dəstə) digər kateqoriyalı dəstəyə köçürülməsi müalicə edən həkim-narkoloqun, psixoloqun, psixiatrın və müəssisənin

rəisi tərəfindən müvafiq qaydada təyin edilmiş dəstə rəislərinin birgə qərarına uyğun şəkildə həyata keçirilməsi məqsəduyğundur.

Narkomanın müalicəsindən sonrakı mərhələ keçmişlə qurtarmaq cəhdi kimi xarakterizə olunur, həyata baxışlar dəyişilir. Ancaq bu dövrdə xəstəliyin qayıtma təhlükəsi qalmaqdadır. Ona görə də xəstəni fəal qaydada kütləvi mədəniyyət, idman və sağlamlaşdırma tədbirlərinə cəlb etmək vacibdir.

Narkomanların islah olunma və müalicəsinin növbəti mərhələsi üçün psixiki pozğunluqlar xarakterikdir. Bu mərhələ zamanı müalicə olunan xəstələrdə əsəbilik, həyata, əməyə marağın azalması kəskin formalarda özünü büruzə verir. Ona görə də vahid pedaqoji-rejim tələblərinin təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Bu baxımdan misal kimi qeyd etmək yerinə düşər ki, Rusiyanın xüsusi ixtisaslaşdırılmış cəzaçəkmə müəssisələrində narkomanların saxlanması üçün vahid pedaqoji-rejim prosesinin yaradılmasında müalicəvi-tərbiyəvi işlərin cari və perspektiv planlaşdırılması əsas şərt kimi irəli sürülür. Bu planlaşdırmada cəzaçəkmə müəssisəsinin hər bir hissəsi və ya xidmətin, idarə edən orqanların və ictimaiyyətin nümayəndələrinin fəaliyyəti təfəsilatı ilə göstərilir, eləcə də müəssisənin hər bir əməkdaşının konkret rolunu müəyyən edərək, onların söylərini «hər bir əməkdaş – tərbiyəçi» prinsipinə əsaslanan ümumi sistemə yönəltmək məqsədi güdülür.

Tərbiyə-profilaktik işlərin planlaşdırılması zamanı müxtəlif kateqoriyalı cinayətkarların islahı sahəsindəki bütü praktiki təcrübə istifadə edilməlidir.

Bununla əlaqədar olaraq cəzaçəkmə müəssisələrində narkomanıyanın qarşısını almaq məqsədilə tərbiyəvi işlərin cari, perspektiv və xüsusi planlaşdırmanın təşkilati, təbliğat-təşviqat, mədəni-maarifləndirmə və profilaktik xarakterini nəzərə almaqla kompleks tərbiyəvi metodların işlənib hazırlanması zəruridir. Düzgün planlaşdırma metodik və tibbi komissiyaların, tibb xidməti və pedaqoji kollektivlərin üzvlərinin kompleks planın işlənməsində fəal iştirakını nəzərdə tutur. Bu zaman planların məzmunu və

strukturu, onların bütün müəssisələrdə tətbiqi məsələsində sərt məhdudiyətlər olmamalıdır. Belə ki bütün bunlar bir sıra mühüm faktorlardan asılıdır: cəza çəkən şəxslər arasında əməliyyat şəraiti, saxlanma rejimi və nizam-intizamın vəziyyəti; dəstələrin müalicəvi və istehsalat fəaliyyətinin səviyyəsi; özfəaliyyət təşkilatları, klub və kitabxanaların işinin səmərəliliyi; dəstə rəislərinin ixtisaslaşdırılması, tərbiyəçilərdən ibarət olan xüsusi komissiyalara cəlb edilmiş əməkdaşların öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyəti; dəstə və xidmət əməkdaşlarının tərbiyəvi işlərə və tərbiyəvi metodların tədrisinə cəlb olunması, onların arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı və möhkəmləndirilməsi məqsədilə şəxsi heyət üçün tədbirlərin keçirilmə və təşkilində tərbiyəvi məsələlərin rolu və yeri.

Tərbiyəçilər tərəfindən planlaşdırılan ümumprofilaktik islah tədbirləri cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən bütün məhkumlara aid olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, məhkumlarda narkomaniyaya dözümlülük barədə ictimai fikrin yaradılmasına və nəzarətçi, əməliyyat-rejim xidməti ilə qarşılıqlı əlaqənin təkmilləşdirilməsinə, həmçinin onlarda yaxşı əhval-ruhiyyənin saxlanılmasına və həyatlarının çətin, böhranlı məqamlarında vaxtında kömək göstəriləcəyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Sözsüz ki, narkomaniyanın profilaktikası və narkomanların yenidən islah edilməsi üçün tərbiyə prosesinin planlaşdırılmasında vahid müalicə və tərbiyəvi tədbirlər sistemi təmin olunmalıdır. Burada məhkumların xüsusi tərkibinin və müəssisə əməkdaşlarının konkret fəaliyyət şəraitinin müəyyənləşdirilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Narkoman xəstələrlə aparılacaq effektiv metod seminar məşğələsidir. Bu seminarlar özündə mühazirə məlumatlarının tezislərini cəmləməli və onlar müstəqil olaraq ədəbiyyat məlumatlarını oxumalı və əsas məsələlər barəsində müzakirələr aparılmalıdır. Əlbəttə bu metod məşğələnin aparılmasına ciddi hazırlığı tələb edir. Mühazirələrdə əyaniliklə səciyyələnən məlumatlar dəqiq olmalıdır. Belə ki, dinləyici məhkumlarda

narkotik istehlakından çəkindirən tibbi dəlillərə maraqla yaratmaq üçün təşviqat, texniki vasitələrdən (sənədli və xüsusi filmlərdən, diaqramlardan, cədvəllərdən) istifadə etməklə onların diqqətini və fəallığını artırmaq lazımdır. Belə vəziyyətdə hər bir narkoman xəstənin fərdi xüsusiyyətini onun əməyə, təhsilə, insanlara münasibəti nəzərə alınmalıdır. Hesab edirik ki, qruplarda məhkumların sayı 15-20 nəfər olması məqsədmüvafiq olar. Çox vaxt narkomanlar tez-tez yaddaşın olmamasını, orqanizmin zəif olması və müvafiq materialın çətin qavranıldığını söyləyirlər. Ona görə də yaxşı olar ki, çətin fənlər üzrə məşğələnin müddəti 20-25 dəqiqə arasında aparılmaqla fasilələrin vaxtı uzadılsın. Qeyd etmək istəyirik ki, narkotiklərin istehlakının zərəri barədə mühazirə və söhbətlər aparılarkən bura narkotik istehlak etməyən məhkumları da cəlb etməyə tələsməyək. Çünki, bu neqativ nəticə verər və həmin məhkumlarda da narkotiklərin istehlakına meyli yarana bilər. Mühazirələrin oxunmasına tibb müəssisə və təşkilatlarından təcrübəli mütəxəssislər cəlb etmək lazımdır. Onlar tərəfindən mühazirələr oxunarkən və söhbətlər aparılarkən narkotiklərin öldürücü təsiri barədə konkret misalların gətirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilməlidir.

Cəzaçəkmə müəssisələrində narkomaniya və narkotizmin profilaktikası məqsədilə həyata keçirilən tərbiyəvi proses zamanı izahedici mühazirələrin, maarifləndirmə-sanitar işlərin aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bugünədək bu məsələ ilə bağlı vahid mövqə yoxdur və fəal məhkumların bu funksiyanın yerinə yetirilməsində iştirakı normativ qaydada müəyyən olunmamışdır. Narkotik vasitələrdən istifadənin zərəri ilə bağlı profilaktik tədbirlər cəlb olunmuş fəal məhkumlar tərəfindən aparılacaq maarifləndirmə-sanitar və tibbi təbliğat cəzaçəkmə müəssisələrindəki tibbi bölmələrin, tibb idarəsinin və həmçinin müəssisə rəisinin, dəstə rəislərinin və əməliyyat-rejim əməkdaşlarının ciddi nəzarəti altında olmalıdır.

Bundan əlavə, tədris proqramına tərbiyəvi işlərin kompleks planını daxil etmək məqsəduyğun olardı. Bu proqram

çərçivəsində tibbi və narkoloji xidmət orqanlarının nümayəndələri, psixoloq və psixiatrlar mühazirələr oxumalı və narkomaniya ilə mübarizəyə həsr olunan seminarlar keçirməlidirlər.

Son illərdə məhkumların narkotiklərin təsiri haqqında məlumatlığı artmışdır. Çox təəssüflə qeyd etmək istəyirik ki, bir çox hallarda təbliğat tədbirləri arzu olunmaz nəticələrə gətirib çıxarır. Bu halların dərindən öyrənilməsi təbliğatın təşkilinə yanaşmada ciddi çatışmazlıqların olduğunu göstərir.

Antinarkotik təbliğatda abstrakt təhlükə obrazı məhkumların şüuruna daxil olmur və onlarda gözlənilən həyəcan yaratmır. Qeyd etmək lazımdır ki, apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, narkotik istehlakçılarında narkotiklərdən sui-istifadənin nəticələri məlumdur. Amma alınan həzzin fonunda bu məlumat yayındırıcı, ikinci dərəcəli və s. kimi dərk olunur. Narkomanıyanın qaraciyər, mədə və digər xəstəliklərin yaratması barədə amillərə narkomanlar demək olar ki, əhəmiyyət vermirlər və onların düzgün olmayan məlumat verdikləri fikrindədirlər. Tərbiyəçilərin apardığı söhbətləri məhkumlar qeyri-inandırıcı qəbul edirlər və hesab edirlər ki, narkotiklər bir sıra xəstəliklərin müalicəsi üçün vasitədir, onun möcüzəli xüsusiyyətləri vardır.

B.M.Əsədov qeyd edir ki, «Narkotik maddələrin uzun müddətli və mütəmadi sui-istifadəsi insanın bioloji varlığına öldürücü təsir göstərir, daxili üzvləri, əsasən, qaraciyəri dağıdır, mərkəzi sinir sistemini ciddi şəkildə deformasiyaya uğradır»<sup>14</sup>.

Psixoloji və pedaqoji mövqedən narkomanıyanın profilaktikasına istiqamətlənmiş tərbiyəvi təsir prosesini təşkil etmək üçün narkomanların şəxsiyyətini xarakterizə edən əsas səciyyəvi cəhətləri nəzərə almaq lazımdır. Onların əsas aparıcı xarakteri qeyri-daimilikdir (iradəsizlik). Narkomanların edə biləcəkləri hərəkətləri əvvəlcədən görmək mümkün deyil. Onların davranışında borc, vəzifə anlayışları silinərək yox olur. Ona görə

ki, narkomanlar bütün arzularını, maraqlarını və niyyətini tək bir yangıya – narkotikə xəstəcəsinə aludəliyə dəyişiblər.

Narkomanların davranışında yalançılığın yaranması və formalaşması səbəbindən onlarla tərbiyəvi-qabaqlayıcı işlərin aparılması çox çətin və mürəkkəbdir. Narkomanlar tərbiyəvi tədbirləri demək olar ki, həmişə düzgün dərk etmirlər. Onlar özlərini əslində olduğundan yaxşı göstərməyə çalışırlar, hansısa yaxşı bir hərəkətlərini xüsusi bacarıq kimi yüksək qiymətləndirir, özlərini çox savadlı amma yaddan çıxmış və düşmənlərinin marağı naminə tanınmamış qurban olduqlarını hesab edirlər. Davranışları, yersiz kobud zarafatları, yüngül fikirlilik nəticəsində hansısa əməlin törədilməsi və s. tərbiyəvi işin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Narkotiklər ən güclü, ağıllı, iradəli adamları da məhv edir. Narkotiklərin məhvedici təsirinə heç kim tab gətirmək iqtidarında deyildir.

Mütəxəssislər, xüsusilə həkimlər və hüquqşünaslar üçün, «narkoman» anlayışı birmənalı deyildir: narkoloqlar üçün, bu müalicəsi vacib olan xəstədir və bu müalicə nə qədər tez aparılırsa xilas edilmiş adamların sayı da bir o qədər çox olacaqdır; hüquqşünaslar üçün - o həm xəstədir, həm də eyni zamanda sosial-təhlükəli şəxsiyyətdir<sup>6</sup>.

Narkotik vasitələrin istehlakının erkən mərhələsində narkomanın şəxsiyyəti onu əhatə edən adamlardan o qədər də fərqlənir. Lakin narkotik vasitələrə aludəçiliyin sonrakı mərhələlərində narkomanın şəxsiyyətini fərqləndirən və onun deqradasiyasının müəyyən dərəcəsini obyektiv olaraq göstərən xarakterik əlamətlər daha parlaq təzahür edir.

Narkomanın şəxsiyyətinin özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri vardır. Narkoman, yalnız bu kateqoriyalı şəxslərə məxsus olan həyat tərzini keçirir. Yenicə narkotik qəbul etməyə

---

<sup>14</sup> Əsədov V.M. Narkomaniyanın erkən aşkar olunması, diaqnostikası və profilaktikasında təxirəsalınmaz tədbirlər//Antinarkotizm. Bakı,

başlayan narkoman öz davranışını sosial anomaliya hesab etmir. Onlar öz davranışı və hərəkətlərinə bəraət verərək, həyatlarında qorxulu heç nə baş vermədiyini və cəmiyyət üçün heç bir təhlükə kəsb etmədiklərini hesab edirlər. Narkomanlarda aktiv həyat tərzindən kənarlaşmaya bəraət vermək arqumentləri kifayət qədərdir. Məsələn, apardığımız sorğuda iştirak edən narkomanlar bildirlər ki, özlərini mənəvi-əxlaqi cəhətdən pozğun adamlar hesab etmirlər, çünki hay-küy salmırlar, şəhərdə avaralanmırlar, cinayət törətmirlər.

Psixikanın əhəmiyyətli elementi kimi iradə, narkomanlarda zəifdir və ciddi dəyişmələrə məruz qalıbdır. Qətiyyətlik, inadkarlıq, mətinlik və başqa bu kimi iradəvi keyfiyyətlər öz şəkil və görkəmini dəyişir və digər məzmun və məna daşımağa başlayır. Belə ki, qətiyyətlik müəyyən istiqamətdə təzahür edir - tək (nəyin bahasına olursa olsun) narkotik dozasını qəbul etmək. Narkotiklərdən imtina kimi qəti qərara onların bir çoxunda nə cəsərət, nə də iradə gücü vardır. Hərəkət və əməllərinə görə məsuliyyət, qorxu hissi, xəstəlik – yalnız azlarının dəf edə bildiyi narkomaniya qarşısında çıxılmazlıq, çarəsizlik, qətiyyətsizlik, iradəsizlik və psixikanın pozulmasını doğurur. Mətinlik əvəzinə ekspansivlik elementləri yaranır. Eyforiya zamanı narkomanlar əksər hallarda özlərini ətrafda baş verənlərə etinasız, biganə aparırlar. Lakin narkotik vasitələrin təsiri kəsilən kimi və onları əldə etmək imkanı olmayan zaman, onlar tamamilə dəyişir, narahat, əsəbi və təcavüzkar olurlar.

Narkotik vasitələrdən orqanizmin sabit asılılığı yaranan zaman narkomanın müəyyən antisosial istiqamətliyi, yalnız ona xas olan xarakterin səciyyəvi cizgiləri formalaşır. Narkotik vasitələrlə bağlı qeyri-qanuni əməllərə və hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti ilə bağlı narkomanlar obyektiv olaraq özlərini cəmiyyətdən kənara çəkir ki, bu da onlarda öz həyat tərzlərində müəyyən dəyişikliklər etməyə vadar edir. Narkomanlar kənar

şəxslərdən gizli hərəkət etməyə məcbur olurlar, çünki sağalmalarına ümid bəsləmirlər, özlərini çıxılmaz vəziyyətə düşmüş hesab edirlər. Gizli fəaliyyət, özünü ətrafdakılardan təcrid etmələri nəticəsində onlar öz vəziyyətlərini daha da ağırlaşdırırlar və getdikcə sosial-faydalı əlaqə və maraqları itirərək cəmiyyətdən daha da kənarlaşırlar. İlk vaxt bu fərq o qədər də nəzərə çarpmır və onlara yaxın olan adamlar onların davranışlarında ciddi dəyişmələri hiss etmirlər (narkotiklərin istehlakı stajından asılı olaraq bu dəyişmələr daha parlaq təzahür etməyə başlayır).

Eyni zamanda narkomanlar cəmiyyətin xidmətlərindən imtina etməyə və onları yaxın adamlarla bağlayan sosial telləri qırmağa tələsmirlər. Onlar cəmiyyətlə müəyyən formal münasibətlərin saxlanılmasında maraqlıdırlar və narkotik vasitələrə özlərinin aludəçiliyini gizlətmək üçün tədbirlər görürlər. Lakin burada da onların davranışında bəzi xüsusiyyətlər özünü göstərir: gizlilik elementləri, yalan, fiziki sağlam adamlara qarşı qəzəblilik və paxıllıq hiss olunacaq dərəcədə üstünlük təşkil edir.

Psixikadakı dəyişmələr istehlak olunan narkotik vasitələrin növü ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə baş verir. Məsələn, kannabis qrupuna daxil olan narkotiklər qəbul edənlərdə heroin və digər güclü təsir edən narkotiklərə aludə olanlara nisbətən şəxsiyyətin deqradasiyası yavaş templərlə gedir.

Heroin, kokain və digər güclü təsir edən «ağır» narkotikləri qəbul edənlər cəmiyyət üçün iki səbəbə görə daha çox təhlükəli hesab edirlər: birincisi, onların şəxsiyyətinin deqradasiyası və cəmiyyətin tam hüquqlu vətəndaşı kimi aktiv həyat tərzindən kənarlaşması prosesi çox sürətlə gedir; ikincisi onların qəbul etdikləri narkotiklər qara bazarda kannabisdən çox bahadır və bu səbəbdən onları istehlak edən şəxslər tamah və digər ağır cinayətlərin törədilməsinə daha çox meyillidirlər.

Narkotik vasitələrə vərdiş (öyrəşmə) müddətləri də narkomanın özünün şəxsiyyətindən, yaş xüsusiyyətlərindən və narkotik vasitələrin təsir gücündən asılı olaraq müxtəlifdir.

Çox zaman narkomanlarla əlaqə və ünsiyyətdə olan adamlar

da narkotiklərin pərəstişkarları olurlar: narkoticarətçilər, narkotikləri hazırlayanlar və narkotik vasitələrin istehsalı üçün tiryəxanalar saxlayanlar, yaxınları və digərləri. Onların bir çoxu əvvəllər narkotikləri qəbul etməsələr də, lakin sonradan narkomanlar tərəfindən psixoloji təsirlərə məruz qalırlar. Daxilən istehlaka hazır olaraq, onlar öz həyatlarının böhranlı anında təəccüb doğuran asanlıqla narkotiklərin bihüşedici təsirinə düşürlər.

Qadınlar arasında narkotiklərin «pərəstişkarları», bir qayda olaraq, narkomanların həyat yoldaşları və məşuqları olur. Narkomaniya və narkotizmlə mübarizə təcrübəsinin göstərdiyi kimi, belə qadınlar narkotik vasitələrin istehlakı üzrə tiryəxanaları saxlayanlar olur, ya da öz mənzillərini bu məqsədlərlə verənlər və ya narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində ixtisaslaşan cinayətkar dəstələrin fəal üzvünə çevrilirlər.

Bundan başqa yaddan çıxartmaq olmaz ki, qeydiyyat və azadlıqdan məhrum etmə yerlərinə narkotik istehlakçılarının az hissəsi düşür. Qeyd etmək lazımdır ki, qadın cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən məhkumlar arasında narkotiklərlə bağlı cinayətlərə görə məhkum edilmişlərin xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 24,7%, 2002-ci ildə isə 25,5% olmuşdur. Narkoman məhkumların xüsusi çəkisi isə 2000-ci ildə 3,9%, 2002-ci ildə 5,2% olmuşdur. Müqayisədə olduqca az görünən bu faizlərin arxasında aparılan tədqiqatların məlumatlarının göstərdiyi kimi, respublika miqyasında narkomaniyaya aludə olan yüzlərlə qadınlar durur. «Tibbi – bioloji nöqtəyi-nəzərdən qadın orqanizmi kişi orqanizminə nisbətən daha zərif və müdafiəsiz hesab olunur. Belə zərif orqanizm nəinki narkotik vasitələrin, hətta tünd içkilərin təsiri altında sürətlə dağılmağa başlayır. Qadın xarakterinin emosional xüsusiyyətləri sayəsində onların narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən psixoloji asılılığı daha güclü olur və sonradan onu aradan qaldırmaq mürəkkəbləşir, bəzi hallarda isə, ümumiyyətlə,

mümkün olmur»<sup>15</sup>.

Qeyd edildiyi kimi qadın narkomanların sayının az və ya çox olmasından asılı olmayaraq qadın və kişilərin biososial funksiyaların-da məlum fərqləri inkar etmək və nəzərə almamaq da olmaz. Narkomaniya, ümumiyyətlə insanın, onun fiziki, psixi və sosial mövcudluğunun özü üçün böyük təhlükədir, qadın narkomaniyası isə, fikrimizcə, izahı və şərhə tələb olunmayan səbəblərdən – daha böyük, müqayisə edilməyəcək dərəcədə təhlükə daşıyır.

Bir sözlə, qadınlarımız üçün bizim sakit olmağımıza heç bir əsasımız yoxdur. Narkomaniyanın respublikada yayılması artdıqca, bu halın qadınlar arasında da qaçılmaz surətdə baş verəcəyini öncə görmək üçün böyük mütəxəssis olmaq gərək deyildir.

Narkoman-cinayətkarların şəxsiyyətinin analizi göstərir ki, xəstəliyin olması, mikromühit, submədəniyyət, doğma və yaxınlara münasibət, yəni onun həyat şəraiti özü də yüksək kriminogen fon daşıyır və cəza çəkmiş şəxslərin sosial adaptasiyasında ciddi çətinliklərə gətirib çıxarır. Bu, öz növbəsində, narkoman-cinayətkarların cəmiyyətə qaytarılmasının yeni, təsirli formalarının, üsul və metodlarının işlənilib hazırlanması tələbatını şərtləndirir, onların davranışı üzərində xüsusi nəzarətin zəruriliyini doğrurur.

Məlumdur ki, məhkumların narkotik vasitələrdən istifadə etməsinə gətirib çıxaran əsas səbəb azadlıqdan məhrum olunma və cinayətkarların cəza çəkdiyi cəzaçəkmə müəssisələrinə düşməklə onlarda küskünlük, gələcəyə inamsızlıq, hər şeyin bitməsi, həyatının bundan ibarət olması və s. qarşılaşdıqları həyat çətinliklərindən bu vasitələrin köməyi ilə uzaqlaşma biləcəyinə bəslənən ümiddir. Məhz bu cür çətinliklər insanı təbii əlaqələrdən məhrum edən qeyri-adi, güclü və xoşagəlməz hiss olan daxili psixiki gərginliyin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu gərginlik

---

<sup>15</sup>Zahidov B.S. Azərbaycanda narkotizmlə və narkobizneslə mübarizənin aktual problemləri. Bakı, 2007, s.314.

məcburi qaydada aradan qaldırılmalıdır. Bu qrupla münasibətdə aparılan tərbiyəvi iş adaptasiya mərhələsi zamanı meydana çıxan biləcək çətinlikləri aradan qaldırmaq qabiliyyətinin formalaşdırılmasına yönəlməlidir. Əks təqdirdə narkomanlarda narkotik vasitələrin onların bütün çətinliklərini aradan qaldıra biləcək fikri yarana bilər, bu isə öz növbəsində şəxsiyyətin narkotik vasitələrdən tam asılılığının başlanğıcı deməkdir.

Cəzaçəkmə müəssisələrində stressdən çıxmaq üçün məhkumların narkotik vasitələri çətin əldə edə bilməsi onları itaətsizlik, fiziki güc, kobudluq göstərməyə, həmçinin daxili qayda-qanunun tələblərinə riayət etməməyə təhrik edir. Narkotik vasitələrdən istifadə etməyə meyilli olan məhkumlar tərbiyəçilərlə münasibətdə özlərini çox qaba və kobud aparır, onların həyata keçirdiyi tədbirlərə isə heç bir maraq göstərmirlər. Onlar öz əməl və hərəkətlərini düşünmək və analiz etməyə meyilli olmurlar, daim «sərgüzəşt» axtarışında olurlar, öz diqqətini cəmləşdirə bilmirlər, onlara tapşırılan işi axıra çatdırma bilmirlər. Təbii olaraq, dəstə rəisləri bu məhkumlardan ibarət qrupun davranışından narazı olur və onları tez-tez boş vaxtını fəal qaydada keçirməkdən məhrum edən tənbeh tədbirləri tətbiq edirlər. Kütləvi mədəni tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsinə cəlb etmək əvəzinə, onları guya öz yaramaz hərəkətləri ilə digərlərinin mənəviyyatını poza biləcəkləri bəhanəsi ilə sıxışdırırlar. Tərbiyəçilər narkomanlara çətin islah olunanlara bəslədikləri münasibəti və onların digər cəzaçəkmə müəssisələrinə və ya dəstəyə keçirmək arzusunu gizlətmirlər.

Qeyd etmək istəyirik ki, respublikanın cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən ümumi məhkumların təkcə 2006-cı ildə 0,7%-i narkotik istehlakına meyilli olduğu müvafiq qaydada aşkar edilərək xüsusi nəzarətə götürülmüşdür.

Bu şərtlər halında «risq qrupu» narkomanlardan ibarət digər qruplar arasında çox vaxt xüsusi çəkiyə malik olub, narkotik vasitələrdən istifadə imkanını əldə edə bilər. Onlar tərbiyəçilərə və

narkomaniyanın profilaktikası ilə əlaqədar atılan qabaqlayıcı tədbirlərə düşmən münasibət bəsləyirlər.

Narkomanlar arasında nizam-intizamın möhkəmləndirilməsində fəal məhkumların və onların özfəaliyyət qurumlarının imkanlarından islahedilməz narkomanların aşkar edilməsi və təcridi məqsədilə tam istifadə olunması, həmçinin kollektiv tərbiyəvi təsir metodlarının fərdiləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Narkomanların islahı və yenidən tərbiyəsi üçün kompleks yanaşma gərəkdir. Belə ki, məhkumların bu kateqoriyası xəstəliyin dərəcəsi ilə yanaşı, bu şəxslərin malik olduğu yaş, əmək fəaliyyəti, təhsili və pedaqoji deformasiya səviyyəsinə görə də müxtəlifdir. Bu zaman pedaqoji prinsiplərə riayət tərbiyəvi təsir metodlarının tibbi və profilaktiki rejim tədbirlərinin ümumiləşdirilməsini, həmçinin təsir metodlarının fərdi və kollektiv formalarının əlaqələndirilməsinin təmin olunmasını tələb edir. Tərbiyəvi-qabaqlayıcı kompleks metodlar özündə ardıcıl qaydada həyata keçirilən tərbiyəvi-islah təsir metodlarını cəmləşdirir. Buna tərbiyə olunan hər bir narkoman-məhkumun şəxsiyyətinin ilkin, daha sonra aparılan müalicə və islah prosesi zamanı əldə olunan yekun müsbət nəticələr alınana qədər öyrənilməsi, fəal sosial mühitdə vicdanlı əmək vərdişlərinin tərbiyə olunması daxildir.

Narkotizmlə mübarizə ilə əlaqədar prokurorluq, məhkəmə və digər qurumların əməkdaşları tərəfindən oxunmalı olan mühazirə və hesabatların əsasını cəzaçəkmə müəssisələrində narkotik vasitələrin yayılması və istifadəsinin qarşısını almağa yönələn qabaqlayıcı tədbirlər və cəzanın qaçılmaz olması təşkil etməlidir.

Ümumi fikrimiz ondan ibarətdir ki, müalicənin ilkin mərhələsində iradə və arzusundan asılı olmayaraq, narkotik vasitələrdən uzun müddət istifadə etməyən şəxsin cəza çəkmə müddətinin sonuna qədər ona meylin itirməsi şansı daha da çoxalır. Bir çox tədqiqatçılar hesab edir ki, müalicənin uğurla nəticələnməsi üçün narkotik vasitələri əldə etmək imkanı tam

istisna olunmalıdır, xüsusən, əgər məhkum narkotik vasitələrdən istifadəni dayandırmaq istəmirsə. Bu məsələ ilə bağlı birmənalı fikir yoxdur. Biz bununla əlaqədar S.Qurskinin mövqeyini dəstəkləyirik: «Məcburi abstinensiya konsepsiyası tarixi mənə kəsb edir. Hal-hazırda əminliklə qeyd etmək olar ki, uğurlu müalicənin məcburi şərti narkomanın psixikasının (təfəkkür tərz, hiss və emosiyaları) düzəldilməsidir. Yaxşı məlumdur ki, narkomanı iradəsinin əksinə olaraq narkotik vasitələrdən istifadəni dayandıрмаğa məcbur etmək olmaz»<sup>16</sup>.

Tərbiyəvi-islah prosesi zamanı narkoman narkotik vasitələrdən istifadəni öz şəxsi istəyinə görə dayandırmırsa, uzunmüddətli təcrid olunmadan sonra o, yenidən narkotik vasitələrə qayıdacaq; buna görə də tarixən təşəkkül tapmış qadağa xarakterli stereotipləri kökündən dəyişmək gərəkdir. Qeyd etmək istəyirik ki, narkomaniya ilə mübarizədə kifayət qədər təcrübəyə malik ölkələrdə narkotik vasitələrdən könüllü sürətdə imtina vacib şərtidir, hərçənd bu şərt müalicənin uğurlu alınması üçün kifayət etmir.

Bu cür yanaşma cəzaçəkmə müəsisələrində narkomanların müalicəsinin əsasını təşkil etməlidir.

Cəzaçəkmə müəsisələrində narkomaniyanın profilaktikası məqsədilə aparılan tərbiyəvi-islah prosesində narkoman-məhkumların özünün və ətrafdakıların hərəkətlərini tənqidi qiymətləndirmək qabiliyyəti formalaşdırılmalıdır. İradə kimi keyfiyyətin aşılması narkotik vasitələrdən istifadə edən şəxsə çətin şəraitdə düzgün qərar qəbul etməkdə kömək edə bilər. Bu cür müsbət keyfiyyətlərə az malik olan şəxsin xarakteri zəif olur, nəticə etibarilə, zəif xarakterə malik şəxsin narkotik vasitələrdən istifadə etməyə başladığından sonra, narkotik vasitələrdən asılılığa düşmək ehtimalı daha böyükdür.

---

<sup>16</sup> Гурьски С. Внимание родители: - наркомания!. Пер.с польского М., Медицина, 1988, 140с.

Narkomaniyadan əziyyət çəkən məhkumda xəstəliyin nəticəsi olaraq itirilmiş müsbət vərdişlərin reabilitasiyası məqsədilə atılan əsas tədbirlərdən biri də əmək terapiyasıdır, yəni məcburi müalicə prosesində əmək vərdişlərinin yenidən tərbiyə olunmasıdır. Bu problemi araşdıran bir çox tədqiqatçıların fikrincə, narkomanlar əməksevərlik, nizam-intizam, özünütənqid, iradə kimi keyfiyyətləri itirirlər.

Texnoloji nizam-intizam, maddi maraq, öz əmək fəaliyyətinə və onun nəticələrinə artan maraq narkomaniyanın yayılmasında və əməyin müsbət əsaslarının qurulmasında möhkəm qabaqlayıcı təsir rolunu oynayır. Bu çox vacibdir, çünki narkomaniyadan əziyyət çəkən xəstələrin böyük əksəriyyəti professional vərdişlərini itirmiş, onlardan 2/3 hissəsi işdən narazı olur, onlardan hər üçüncüsü isə məhkumluğa qədər heç bir əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmayıblar. Qeyd etməliyik ki, yaxşı təşkil olunmuş əmək terapiyası narkomanlarda orqanizmin itirilmiş fiziki imkanlarını bərpa etməyə fəal təsir göstərir və onun fəallığını artırır.

Narkomaniyanın profilaktikası üzrə aparılan tərbiyəvi-islah sistemində həyata keçirilən əmək terapiyası əmək fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı pedaqoji tələblərin, həmçinin şəxsiyyətə psixoloji təsirin kollektiv formalarına riayət olunması təqdirdə effektiv nəticə əldə etmək mümkündür.

Narkoman məhkumların tərbiyəvi-islah prosesi zamanı tərbiyəvi, tibbi və əməliyyat-rejim aparatlarının əməkdaşları ilk növbədə, narkomanlarda əməyə, ixtisas əldə etməyə marağın artmasına diqqət yetirməli, onların ümumtəhsil və texniki-peşə təhsilinə cəlb olunmaları ilə bağlı qəti tədbirlər görməlidirlər. Narkotik vasitələrdən istifadəyə meyilli olan şəxslərlə münasibətdə idman-sağlamlaşdırma və mənəvi-əxlaqi tərbiyəyə böyük yer ayrılmalıdır.

Tərbiyəvi təsir metodları məhkumlar arasında narkotik vasitələrin təbliğatı və yayılması imkanlarını tamamilə istisna edən sağlam mühitin yaradılmasına yönəlməlidir.

Apardığımız təhlil əsasında söyləmək olar ki, son illərdə Azərbaycanda cəzaçəkmə müəssisələrində narkomaniyanın qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş bir sıra konkret tədbirlər işlənib hazırlanaraq həyata keçirilmişdir:

- narkomaniyadan əziyyət çəkən məhkumların müalicəsinin hüquqi əsasları təkmilləşdirilmiş;

- narkoloji və psixoloji xidmətin yenidən qurulması və bu xidmətlərin səmərəli fəaliyyətinin təmini məqsədilə bir sıra tədbirlər

həyata keçirilmiş;

- narkoman məhkumların hüquqlarının təmini istiqamətində

konkret tədbirlər sistemi işlənib hazırlanmış;

- dini qurumların, ictimai və qeyri-hökumət təşkilatlarının narkomaniyanın qarşısının alınmasında rolu və əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla cəzaçəkmə müəssisələrində narkomaniyanın profilaktikası işinə onların da cəlb edilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasına narkotik təcavüzün qarşısını almaq üçün hüquq-mühafizə orqanlarının, təhsil, tərbiyə, tibb və bir sözlə, dövlətin bütün imkanlarının bu sahədə istifadə edilməsi, mümkün olan bütün analitik və intellektual potensialın səfərbər edilməsi, bu işə ictimai qurumları, qeyri-hökumət təşkilatlarını cəlb etmək lazımdır. F.M.Cavadov və Y.S.Abdullayevin düzgün qeyd etdikləri kimi, «...cəmiyyətimiz narkomaniya və narkotizmlə mübarizənin başlanğıc mərhələsindədir və hələ çox işlər görülməlidir. Biz öyrənməli, elmi-texniki vasitələrin köməyi ilə narkotiklərin Azərbaycana gətirilməsi kanallarını aşkar etməyi bacarmalı, narkomaniya ilə profilaktik iş aparmalı, narkomanların müalicəsi üçün maddi-texniki bazanı, reabilitasiya mərkəzləri şəbəkəsini yaratmalı və onları müalicə edərək normal həyata qaytarmağı öyrənməliyik. Beləliklə, qarşıda asan olmayan, böyük qüvvə və bacarıq, təmkin

və vaxt tələb edən, çətin və mürəkkəb, kompleks xarakter daşıyan bir iş durur və biz buna hazır olmalıyıq»<sup>17</sup>.

## ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə. S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B.:2002,620 s.
2. Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Narkomaniya və narkotizm. Bakı, 2004
3. Zahidov B.S. Azərbaycanda narkotizmlə və narkobizneslə mübarizənin aktual problemləri. Bakı, 2007, s.314
4. Həsənov E.H. Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun öyrənilməsi üzrə metodik vəsait. Bakı, 2000
5. Əliyev Q.H. Narkomaniya və narkotizmlə mübarizə problemləri. B.:1999, 122 s.
6. Əsədov B.M. Narkomaniyanın erkən aşkar olunması, diaqnostikası və profilaktikasında təxirəsalınmaz tədbirlər //Antinarkotizm,B.: 1999, N: 2,3., s.27.
7. Səməndərov F. Y. Kriminologiya. Ümumi hissə. Bakı, 2003, 162s.

---

<sup>17</sup> Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Narkomaniya və narkotizm. Bakı, 2004, s.205.

8. Левин Б.М., Левин М.Б. Наркомания и наркоманы. Книга для учителя. М.: Просвещение, 1991, 160 с.
9. Гурски С. Внимание родители: - наркомания!/Пер. с полск. М.: Медицина, 1988, 140 с.
10. Бориневич В.В. Наркомании. М.: 1963, 275 с.
11. Доклад ВОЗ «Молодежь и наркотики». Женева, 1974, № 516. с. 50-51.
12. Стрельчук И.В. Клиника и лечение наркоманией. М.: 1956, 346 с.
13. Самсонов В.Н. Проблемы профилактики наркомании в учреждениях исполнения наказания России//Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты. Итоговые материалы международного проекта /Сост.И.П.Рущенко. – Харьков, 2002, с.177-182.

**Габил Гамза оглы Алиев**

кандидат юридических наук

**Организационные и методические аспекты профилактики наркомании среди заключенных, отбывающих наказание в местах лишения свободы  
(Методическое пособие)**

**Резюме**

В методическом пособии дается информация о ряде мероприятий по борьбе с наркоманией в стране и отмечается, что наркомания является социально-правовой, медико-психологической и политико-экономической проблемой, превратившейся в опасный бич, наносящий огромный вред моральным и нравственным ценностям общества. В пособии анализируется увеличение количества заключенных-наркоманов, лишенных свободы за свои деяния, что создает сложную психологическую обстановку и неблагоприятную

наркологическую ситуацию в пенитенциарных учреждениях и оказывает отрицательное воздействие на общий процесс преобразований, личность наркомана и характеризующие его социальные и психологические особенности, а также другие актуальные вопросы. Также в пособии проводится научное исследование полного изолирования больных заключенных-наркоманов, находящихся в психологической и физиологической зависимости, от других заключенных, а также вопросов их лечения и реабилитации.

В пособии затронут ряд вопросов, посвященных проблемам борьбы с наркотизмом и профилактики наркомании, в исследованиях Ф.Ю.Самандарова, Б.М.Асадова, Ф.М.Джавадова, Ю.С.Абдуллаева, Б.С.Захидова, Б.М.Левина, М.Б.Левина, В.В.Бориневича, И.В.Стрельчука, В.Н.Самсонова, С.Гурского и других авторов.

В методическом пособии приведены основные результаты исследования и установлены организационные, воспитательно-профилактические мероприятия и методические аспекты создания особого специализированного лечебно-реабилитационного учреждения для заключенных-наркоманов с целью повышения эффективности преобразований и исполнения наказания в местах лишения свободы Азербайджанской Республики.

Gabil Hamza oglu Aliyev  
candidate of law science

**Organizational and Methodological Aspects of  
Prevention of  
Drug Addiction among sentenced persons serving at  
penitentiaries  
(Workbook)**

**Summary**

Existence of drug addiction as a social and legal, medical and psychological and political and economical problem, its turning into a dangerous evil inflicting great damage on the spiritual and moral values of society is stressed and a number of measures taken in the direction of combating drug addiction in the country are shown in the workbook. Pressing questions on the creation of complicated psychological sphere and unfavourable drug abuse condition in penitentiaries by the increase of the

number of sentenced drug addicts imprisoned for crimes they committed, its negative influence on general reformatory process, the personality of a drug addict and the social and psychological natures characterizing him and other cases are analyzed. The issue of complete isolation of sentenced sick drug addicts depending psychologically and physiologically on drugs from other sentenced persons and their treatment and rehabilitation is investigated from the scientific standpoint, as well.

Several questions devoted to the problems of combating drug addiction and the prevention of drug addiction in the researches of F.Y. Samandarov, B.M.Asadov, F.M. Javadov, Y.S. Abdullayev, B.S. Zahidov, B.M.Levin, V.V.Borinevich, I.V. Strelchuk, V.N. Samsunov, S. Gurski and other authors have been touched in the workbook.

The major results of the conducted research have been shown in the workbook and the organization of the establishment of specially qualified treatment and rehabilitation institutions for the sentenced drug addicts for increasing the efficiency of the execution of penalties and reformation in penitentiaries in the Republic of Azerbaijan.

